

О. В. Фраєр, м.н.с., ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

Розглядаються основні імперативи сталого розвитку та його важливість в аграрному секторі економіки у контексті ресурсоощадливого та екологічно безпечного сільськогосподарського виробництва. Звертається увага на вплив корпоративного сектора на соціо економічні і екологічні умови життєдіяльності у сільській місцевості. Розкрито сутність диверсифікації культур, економічні, соціальні та екологічні переваги її запровадження; обґрунтовано важливість диверсифікації у контексті поступового руху у напрямку сталого господарювання.

Ключові слова: сталий розвиток, сільське господарство, монокультуризація, диверсифікація сільськогосподарських культур, економічні, соціальні, екологічні чинники диверсифікації.

Постановка проблеми. Однією із галузей економіки, яка забезпечує стрімке економічне зростання та спричинює антропогенні навантаження на природні та людські екосистеми є аграрний сектор. У третьому тисячолітті підтримка сталості використання природних ресурсів та перехід до ресурсозберігаючих, енергоощадливих технологій стала одним із ключових завдань нарощення виробництва продовольства у світі в цілому і в Україні зокрема.

Ключовими питаннями сьогодення, вирішення яких матиме вирішальне значення для подальшого розвитку вітчизняного аграрного сектора економіки та сільського господарства є визначення впливу індустріалізації та монокультуризації у сільському господарстві на стан довкілля, сільських спільнот та сільської місцевості та пошук і реалізація раціональних рішень щодо покращання сучасної практики господарювання у напрямку досягнення його сталості.

Аналіз досліджень і останніх публікацій. У теоретико-методологічному відношенні засади сталого розвитку є предметом досліджень для багатьох іноземних та вітчизняних вчених. Існує велика кількість теорій, визначень та підходів до практики реалізації засад сталості. Така різноманітність трактовок призвела до того, що у 1991 р. висловлювалася думка про те, що невизначеність поняття «сталого»

розвитку є однією з причин підвищеної уваги до нього та зумовлює його значимість для подальшого розвитку суспільства [1]. У Звіті Комісії ООН під керівництвом Гро Харлема Брутланда у 1987 р. було дане таке визначення: «Сталий розвиток» – це такий розвиток суспільства, який задовольняє потреби нинішніх поколінь і не ставить під загрозу можливості наступних поколінь задовольняти свої потреби». Для цілей цього дослідження таке визначення є найбільш прийнятним, оскільки сталий розвиток у сфері сільського господарства вимагає чіткого підходу до використання ресурсів, до здатності господарюючих суб'єктів розумно використовувати, створювати і фінансувати ресурси, що становлять основу аграрного сектора економіки.

В Україні проблемам сталості розвитку аграрного сектора економіки приділяють увагу такі відомі вчені: Геєць В.М., Бородіна О.В., Данилишин Б.М., Лопатинський Ю.М., Михайлова Л.І., Осташко Т.О., Попова О.Л., Прокопа І.В., Хвесик М.А., Шубравська О.В. та багато інших.

Мета статті: Проаналізувати сучасні тенденції сільськогосподарського виробництва у контексті підтримання принципів сталості та надати пропозиції щодо пом'якшення негативного соціо економічного та екологічного навантаження на сільські території.

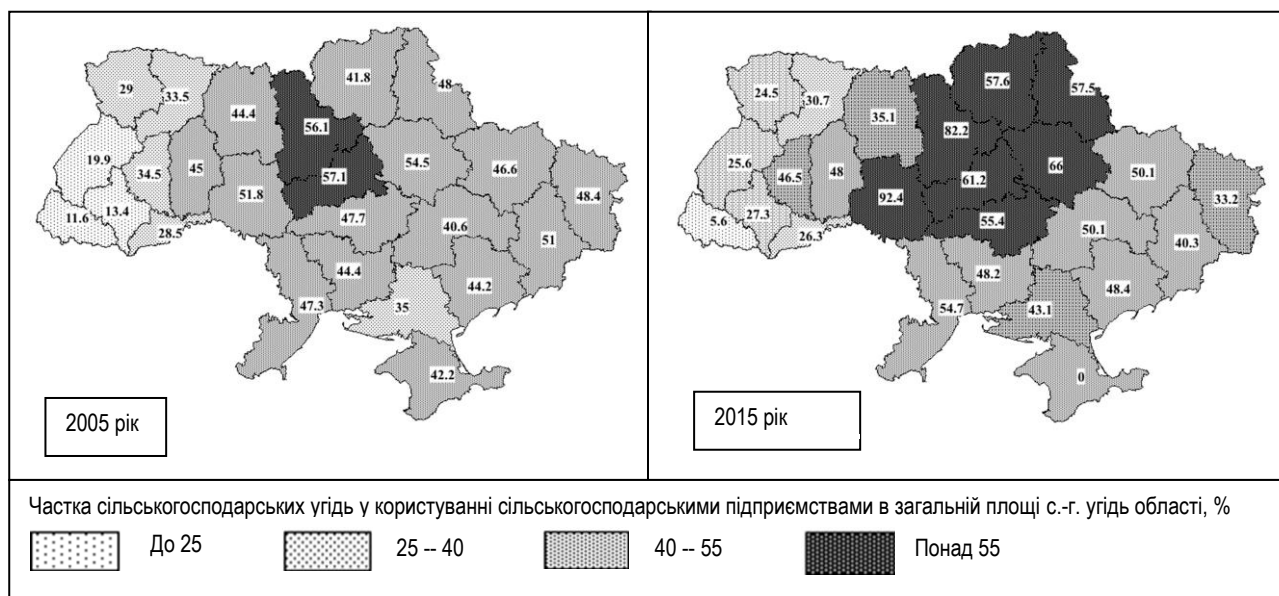

Рис. 1. Частка корпоративного сектора у загальній структурі сільськогосподарських угідь за користувачами (2005 р., 2015 р.).

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України (форма статистичної звітності №-50 сг.).

Вклад основного матеріалу дослідження. За роки аграрних трансформацій в Україні відбулися суттєві виробничі, структурні та соціальні зміни. Після приватизації землі та реорганізації колгоспно-радгоспного аграрного уст-

рою поступово сформувалась дуальна аграрна структура: індивідуальний сектор та корпоративний сектор [2]. Індивідуальний сектор більшою мірою орієнтований на реалізацію принципів сталого розвитку, оскільки використовує тради-

ційні, ресурсоощадливі технології, ручну працю та поєднання сільськогосподарських культур, орієнтованих на внутрішній ринок. Корпоративний сектор базується на великотоварному, інтенсивному виробництві, ефективність якого обумовлюється ефектом масштабу та монокультуризації у відповідності до потреб міжнародних ринків.

У цих умовах використання природних ресурсів характеризується постійним нарощенням інтенсивного землекористування, що пояснюється зростаючими обсягами виробництва «прибуткових» сільськогосподарських культур. Така практика аграрного господарювання йде в розріз із принципами сталого розвитку і потребує змін, оскільки вона становить пряму загрозу для подальшого аграрного і сільського розвитку країни. Динаміка землекористування корпоративного сектору у 2006-2015 рр. свідчить про нарощення виробництва сільськогосподарської продукції рослинництва, що пояснюється часткою сільськогосподарських угідь у ко-

ристуванні. Так, у зазначений період простежується концентрація корпоративного землекористування у центральному та південному регіонах країни. Якщо у 2005 році нараховувалось лише 5 областей, де переважали сільськогосподарські підприємства, то 2015 році таких областей нараховувалось 10 і в ряді областей частка підприємств наблизилась до показника 50%, зокрема: Запорізька, Дніпропетровська, Миколаївська, Хмельницька, Рівненська. Найбільш привабливими для корпоративного сектору є Київська (82.2 %) та Вінницька (92.4 %) області. Тут спостерігається стрімке скорочення землекористування індивідуальним сектором. Значимо, що рівень розораності сільськогосподарських угідь у зазначених регіонах становить понад 80%, сягаючи в окремих з них показника 95%. Такі тенденції викликають сумніви з приводу сталості вітчизняного аграрного землекористування.

Таблиця 1.

Частка основних сільськогосподарських культур у структурі посівних площ в корпоративному секторі за 2010-2015 рр., %

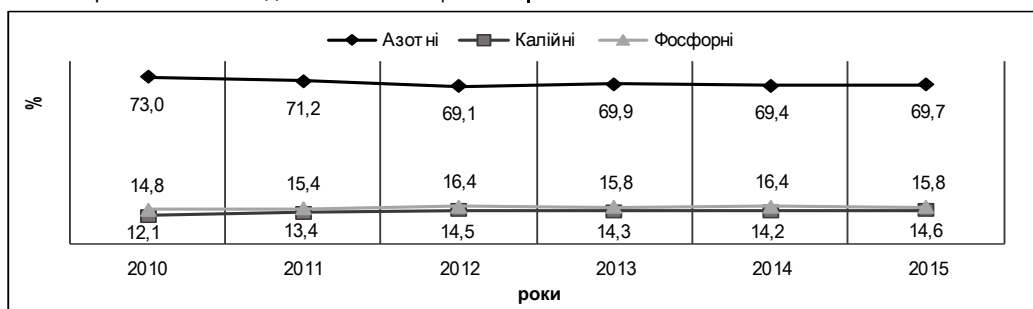
	Роки					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Пшениця	30.3	28.9	28.9	25.1	29.6	27.1
Кукурудза	11.2	15.0	19.5	19.6	17.0	17.4
Насіння соняшника	18.7	19.0	20.44	21.9	21.3	25.9
Соя	5.5	5.5	7.2	8.9	10.7	9.1
Всього	65.6	68.4	75.9	75.6	78.7	79.5

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України (Статистичний бюлетень «Посівні площі під урожай 2015 року»).

Динаміка виробництва основних сільськогосподарських культур у корпоративному секторі свідчить про зростаючі темпи монокультуризації сільськогосподарського виробництва. Впродовж останніх 5 років вирощувались переважно три-чотири культури: пшениця, кукурудза, насіння соняшника, соя та ін. Станом на 2015 рік площа посіву зазначених культур становила приблизно 80% від загальної площі посів

у корпоративному секторі. Варто зазначити, що площі посіву, відведені під соняшник, за своїми розмірами наблизилась площ посіву під пшеницю.

Ще одним показником, що характеризує неощадливе відношення корпоративного сектору до природних ресурсів є рівень удобрення ґрунтів (рис. 2).

Рис. 2. Структура використання мінеральних добрив у господарствах корпоративного сектору за 2010-2015 рр.

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України (Внесення мінеральних та органічних добрив під урожай сільськогосподарських культур 2010-2015рр.).

У 2015 р. в корпоративному секторі було удобрено близько 80% оброблюваних земель із внесенням 98 кг поживних речовин на гектар посівної площі; при цьому площа, на якій вносились органічні добрива, становила лише 2,5 %, а рівень внесення 0,5 т/га. В структурі мінеральних добрив співвідношення між азотомісткими, калійними та фосфорними добривами становило 1:0,21:0,22, тоді як раціональним є співвідношення 1:1:0,9. Впродовж останньої декади у співвідношенні внесення мінеральних добрив помітних змін не відбувалось, окрім як незначне збільшення азотних добрив і зменшення калійних і фосфорних.

Причини критично мінімального внесення органічних

добрив криються у відсутності тваринництва та зменшенні існуючого поголів'я ВРХ і свиней в аграрних підприємствах. Це поки що дає можливість отримувати прийнятний рівень урожайності без внесення органічних добрив: українські чорноземи достатньо насичені корисними речовинами і можуть певний час підтримувати урожайність сільськогосподарських культур на належному рівні. Але без зміни такої практики наслідки її можуть бути незворотними.

Усе вищенаведене свідчить про порушення засад сталого розвитку шляхом надмірного антропогенного навантаження на природні ресурси через розорювання сільськогосподарських угідь, ведення монокультурного виробництва,

нераціонального удобрення сільськогосподарських земель. Зазначені проблеми існують не лише в Україні, й у багатьох розвинених країнах світу, які мають ознаки латифундизму і яким характерне сировинне спрямування сільськогосподарського виробництва, зокрема у США, Аргентині, Бразилії, Мексиці та ін. Вітрова і водна ерозія, втрата біорізноманіття, мінералізація ґрунтів, забруднення земель і водою хімічними сполуками добрив, пестицидів, гербіцидів є проблемами глобального масштабу, які вимагають серйозних заходів із покращання агроекологічного стану навколишнього середовища.

Одним з важливих інструментів, який може забезпечити переорієнтацію господарювання у корпоративному секторі у напрямку його сталості у вітчизняному сільському господарстві без значних фінансових втрат є диверсифікація сільськогосподарських культур - формування збалансованого набору культур у сівозміні шляхом додавання до нього різних сільськогосподарських культур, що дозволяє використовувати їх природне поєднання для підсилення природної ефективності господарювання та уникнення залежності від монокультури.

Диверсифікація сільськогосподарських культур шляхом впровадження нових культур у виробничий процес забезпечить посилення продуктивності рослин, їх здатність протистояти захворюванням, шкідникам та екологічним катаклізмам. Диверсифікація - безпечний спосіб покращання сільськогосподарського виробництва з одночасним забезпеченням продовольчого суверенітету країни за рахунок сталого аграрного господарювання. Переваги диверсифікації базуються на основних засадах сталості, оскільки забезпечують досягнення економічних, соціальних та екологічних цілей сільськогосподарського виробництва.

1. Економічні цілі.

- Збільшення прибутку для товаровиробників, особливо дрібнотоварних. На відміну від монокультуризації у диверсифікованому виробництві збільшення прибутку досягається не лише завдяки підвищеній вартості реалізованої продукції, але й відсутності тих виробничих витрат, які виявляються зайвими при вирощуванні окремих культур.

- Стійкість до цінних коливань на сільськогосподарську продукцію. За рахунок розширення асортименту виробленої продукції, товаровиробники мінімізують ринкові ризики.

- Забезпечення кормової бази із мінімальними витратами.

- Оптимізація витрат в часі, що пояснюється різними періодами росту і дозрівання культур. У випадку спеціалізації на окремих сільськогосподарських культурах, значні фінансові і матеріальні витрати необхідні лише в певний період часу;

- Зменшення залежності від ресурсної бази (добрива, пестициди тощо).

2. Соціальні цілі.

- Збільшення місць прикладання праці. В умовах монокультури технологічний процес характеризується висо-

ким рівнем автоматизації, а відповідно мінімальним залученням людської праці. Диверсифікація культур вимагає виконання різних сільськогосподарських операцій з агрометеорологічних робіт, посіву, вирощування, збирання та збуту продукції, що потребує застосування додаткової людської праці.

- Збільшення періоду виконання сезонних робіт для сільськогосподарських працівників.

3. Екологічні цілі.

- Пом'якшення впливу від мінливих кліматичних умов. Кожна сільськогосподарська культура вимагає певного набору поживних речовин, вологи, тривалості світлового дня тощо. Поєднання різних видів культур у виробничому процесі дозволяє отримати урожай навіть у випадках екстремальних погодних умов.

- Покращення родючості ґрунтів. Оскільки спеціалізація на вирощуванні окремих культур або монокультура виснажують ґрунти, відновлення їх родючості вимагає понесення серйозних витрат. Відповідно, за допомогою диверсифікованого портфелю культур у сівозміні виникає можливість покращення стану ґрунтів за рахунок притаманних їм агробіологічних особливостей. Наприклад, бобові культури збагачують ґрунт азотом, зернові характеризуються розвинутою кореневою системою, що забезпечує доступ кисню тощо. Застосування біомаси після збору урожаю також сприяє удобренню ґрунтів природним шляхом.

- Збереження природних ресурсів.

- Зменшення рівня забруднення природних ресурсів.

- Зменшення кількості шкідників, забур'яненості посівів та посилення стійкості рослин проти захворювань.

Висновки і пропозиції.

Процеси корпоративізації у вітчизняному сільському господарстві відіграють важливу роль у розвитку аграрного сектора економіки і безпосередньо впливають на економічну, соціальну та екологічну сфери сільських районів. Тому аграрний бізнес повинен бути відповідальним і створювати умови для сталого розвитку не тільки з огляду на сільський добробут, а й можливості сталого господарювання у перспективі. Головну роль тут може відігравати державна регуляторна політика. Політичні інтервенції повинні обмежувати, сприяти та заохочувати корпоративні аграрні структури до впровадження соціально відповідального та екологічно ощадливого аграрного виробництва.

Для цього варто розпочати зі стимулювання крупного аграрного бізнесу до впровадження диверсифікації сільськогосподарських культур, що сприятиме поступовій зміні усталеної аграрної практики, направленої на швидше досягнення кількісних результатів ігноруючи якісне покращання сільських територій.

Можливим стимулом у цьому контексті може бути принцип «зв'язаності», який передбачує залежність пріференцій при виконанні певних умов господарювання, орієнтованих на засади сталості. На початковому етапі слід зв'язати податкові пріференції з запровадженням диверсифікації.

Список використаної літератури:

1. Ісаєнко В.М., Ніколаєв К.Д., Бабікова К.О., Білявський Г.О., Смирнов І.Г. Стратегія сталого розвитку (туристична галузь). Навчальний посібник. – К.: Видавництво Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 2014.- 300с., С.- 9.

2. Аграрний і сільський розвиток для зростання та оновлення української економіки : наукова доповідь / за ред. чл.-кор. НАН України Бородіної О.М., д-ра екон. наук Шубравської О.В. ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». – К., 2018. – 152 с.

3. Бородіна О.М. САП ЄС як динамічне сполучення галузевих потреб і суспільних інтересів / О.М. Бородіна // Науковий журнал «Економіка України». – 2016. – №11 (660). – С. 58-70.

4. Лопатинський Ю.М. Сталій розвиток аграрного сектора національної економіки у контексті євроінтеграції / Ю.М. Лопатинський // Науковий вісник Чернівецького університету. Економіка. – 2015. – Вип. 730–731. – С. 17–20.

5. J.M. Meynard, A. Messéan, A. Charlier, F. Charrier, M. Farès, M. Le Bail, M.B. Magrini, I. Savini, 2013. Crop diversification: obstacles and levers Study of farms and supply chains. Synopsis of the study report. INRA. 52 p.

Фраер А.В. Диверсифікація культур для підтримки стійкості розвитку сільськогосподарського господарства

Рассматриваются основные императивы устойчивого развития и его важность в аграрном секторе экономики в контексте ресурсосберегающего и экологически безопасного сельскохозяйственного производства. Обращается внимание на влияние корпоративного сектора на социальноэкономические и экологические условия жизнедеятельности в сельской местности. Раскрыта сущность диверсификации культур, экономические, социальные и экологические преимущества ее внедрения; обоснована важность диверсификации в контексте постепенного движения в направлении устойчивого хозяйствования.

Ключевые слова: устойчивое развитие, сельское хозяйство, монокультуризация, диверсификация сельскохозяйственных культур, экономические, социальные, экологические факторы диверсификации.

Fraier O.V. Crop diversification to maintain the sustainability of agricultural development.

The purpose of the paper is to analyze current trends of agricultural production in the context of maintaining the principles of sustainability and to develop a proposal to mitigate the socioeconomic and environmental pressure on the rural areas.

The main imperatives of sustainable development and its importance in the agricultural sector of the economy in the context of resource-saving and environmentally friendly agricultural production are considered. The role of individual and corporate sectors in the implementation of sustainable development principles is emphasized. Attention to the influence of the corporate sector on the socioeconomic and environmental conditions of life in rural areas is attracted. In particular, trends in the land use of the corporate sector are revealed, which indicate an increase in the crop production. The dynamics of main crops production is shown, which indicates the growing rates of monoculture in the corporate sector. The dynamics of mineral fertilizers application by the corporate sector in the last 5 years is presented and the irregularity of NPK balance in their structure is noted. The essence of diversification, economic, social and ecological advantages of its introduction is revealed. . The importance of crop diversification in the context of a gradual move towards sustainable activity is substantiated. The emphasis on the state regulation policy in improving the economic, social and environmental spheres of rural areas is made.

It is proposed to start stimulating a large agrarian business to introduce crop diversification, which will facilitate the gradual change of the current agrarian practice aimed at faster achievement of quantitative results with ignoring the qualitative improvement of rural areas. It was emphasized that the possible stimulus for the introduction of crop diversification may be the principle of "connectivity", which determines the dependence of preferences in fulfilling certain conditions of economic activity, oriented on the principles of sustainability.

Key words: sustainable development, agriculture, monoculture, crop diversification, economic, social, environmental factors of diversification.

Дата надходження до редакції: 28.08.2018

Рецензент: д.е.н., проф. Л.І. Михайлова